

ALISHER NAVOIY IJODIDA SHE'RIY SAN'ATLARNI QO'LLANILISHI VA ONA TILIMIZNING BUGUNGI KAMOLOTIGA QO'SHGAN HISSASI

Ròziyeva Zarina Baxtiyarovna

*Navoiy viloyati Konimex tumani 1-IDUMning òzbek tili fani
òqituvchisi*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10214104>

***Annotatsiya** – Ushbu maqolada Alisher Navoiyi ijodi boyligi, undagi badiiychilik pishiqligi ilmiy tadqiq etilgan. Ijodida qo'llangan she'riy san'atlar tadqiq etilgan.*

***Kalit so'zlar** – Siymo, quvonch, tuyg'u, tosh, haqiqat, haq, komillik, san'at, she'riyat, erk.*

***Аннотация** - В данной статье научно исследуется богатство творчества Алишера Навои, зрелость его артистизма. Изучены поэтические искусства, использованные в его творчестве.*

***Ключевые слова** - Образ, радость, чувство, камень, истина, истина, совершенство, искусство, поэзия, воля.*

***Annotation** - In this article, the wealth of Alisher Navoiyi's creativity, the maturity of his artistry is scientifically researched. The poetic arts used in his work were studied.*

***Key words** - Image, joy, feeling, stone, truth, truth, perfection, art, poetry, will.*

U shunday buyuk siymoki, ishqning quvonch va alamlari, bekaslik va musofirlikning og'ir ruhiy iztiroblaridan ham mahrum emas. Binobarin, bir o'rinda ana shu insoniy tuyg'ular girdobida turib oh-u nola qilsa, ikkinchi bir o'rinda osmon-u falakni larzaga soladigan darajada na'ra tortadi. Bir qarasangiz, u olam va odam naslidan hafsalasi pir bo'lib ulardan etak siltaydi; bir qarasangiz; din, hokimiyat arboblarining chirkin basharasiga ta'na toshlarini urib, podshohning giribonidan mahkam tutgan holda, uning yuziga bor haqiqatni keskin bir shaklda to'kib soladi. Shoir shaxsida yoshlik davridayoq ko'rina boshlagan mavjud muhitga tanqidiy bulish hissi davrlar o'tishi bilan, uning hayotiy tajribasi bilan bog'liq holda tobora kuchayib bordi va nihoyat, u xilma – xil shakldagi chuqur muhokamalardan keyin “olamni odam manfaatlariga mos qilib va u bilan birga odamni ham qaytadan yaratish kerak” degan buyuk xulosaga keldi.

Shuning uchun ham mazmunan g'oyaviy pafos jihatdan yuksak va badiiy barkamol bu she'riy durdonalar shoir hayotligi chog'idayoq milliy va geografik chegaralarni yoritib o'tib, Xuroson, Movarounnahr, Kichik Osiyo va Sharqiy Turkmanistonga kengayib, shuhrat qozondi.

“Badiiy san'atlarning ikkinchi bir katta guruhi bu birlamchiligiga asoslanib, badi' ilmida ma'naviy san'atlar deb yuritiladi. Y.Is'hoqov tasnifida ular istiora viy – ramziy tasvir

usullari (majoz,istiora,kinoya,baroati istehlol),qiyosiy-assotsiativ usullar (tashbeh,talmeh.tansiq ul-sifot), fikrni dalillash yo'llari(husni ta'lil, tamsil, irsoli masal), emotional-mubolag'aviy tasvir usullari(mubolag'a,ruju, murojaat,savoljavob,tashbehning ayrim turlari),degan yana bir nechta turlarga bo'ladi.Tashbeh, istiora,mubolag'a kabi san'atlar nafaqat Alisher Navoiyning balki butun Sharq adabiyoti vakillarining ajralmas poetik usullaridan biri bo'ladi. Tashbeh-biron predmet yoki hodisaning xususiyatini shu xususiyat bor boshqa narsa va hodisalar orqali tasvirlashga qaratiladi”

1 Zor jismimg'a xadanging zaxmidin ortar navo,
Sozdekkim, teshsalar oni fuzun aylar sado.

Avvalo har qanday san'atni toppish oldidan baytning ma'nosini bilish kerak, albatta . Baytni quyidagicha tabdil qilsak bo'ladi: Ma'shuqa tomonidan otilayotgano'qlar oshiq oh-nolalarini orttirdi, go'yoki nayning qancha ko'p teshishsa, undan ko'p navo chiqqani kabi. Tashbeh-Sharq adabiyotida keng tarqalgan san'atlardan biri bo'lib, "o'xshatish" ma'nosini ifodalaydi. Ikki narsa yoki tushunchani ular o'rtasidagi haqiqiy yoki majoziy munosabatlarga ko'ra o'xshatish san'atidir. Tashbeh san'ati tasvirlanayotgan shaxs, buyum yoki tushunchani o'quvchi ko'z o'ngida aniq, izchil, go'zal, jozibali gavdalantirishga xizmat qilib, asarda qo'llanayotgan timsollarning ma'naviy qiyofasini yanada yorqinroq tasvirlash, shoir ifodalayotgan g'oyani o'quvchi ongiga mukammalroq, aniqroq va jozibaliroq yetkazishga imkon beradi. Ushbu matla'da shoir –dek vositasi orqali tashbeh she'riy san'atini yuzaga chiqarib, o'zini soz(nay)ga qiyos etyapti.

Tamsil "misol keltirish", "dalillash", "isbotlash", " tasdiqlash" ma'nolarini bildirib, she'r baytining birinchi misrasida ifodalangan fikrga dalil sifatida ikkinchi misrada hayotiy bir hodisani misol qilib keltirishga asoslangan san'atdir. Birinchi misradagi fikr bilan keltirilgan misol o'rtasidagi munosabat - mantiqiy aloqa ko'pincha qiyosiy yo'nalishda bo'lib, ijodkor diqqati ham badiiy tafakkur bilan hayotiy voqelik orasidagi o'xshashlikka qaratilgan bo'ladi. Jumladan, ushbu baytda nayning teshigi ortgani sari ko'proq navo chiqarishiga oshiqning holati qiyoslangan.

Qaddi hajrida g'amim sham'ini har devorg'a,
Kim tayabmen sarv andomi bila bo'lmish qaro.

Mazmuni: Ma'shuqaning qaddining hajrida mening g'amim shami devorga tayantirib qo'yilsa, tik devor qaro bo'ladi. Tanosub - she'r baytlarida bir-biriga bog'liq va bir-biriga yaqin tushunchalarni anglatuvchi so'zlarni qo'llash san'ati. Biror narsani o'ylaganimizda ko'z oldimizga uning belgilari, xususiyatlari keladi. Masalan, quyosh haqida gap ketganda, avvalo, uning nur sochishini xayolga keltiramiz, yuz deganda uning bilan bevosita bog'liq ko'z, qosh, lab, og'iz kabilar xayolda jonlanadi. Bir manzarani shular yordamidagina to'laroq tasavvur qilamiz. She'riyatda ham shunday. Shoir biror hodisani tasvirlar ekan, ma'no jihatidan unga yaqin so'zlarni ishlatadi va bu uning yorqinroq, ishonchliroq tasvirlanishiga yordam beradi. Baytda hajr,g'am so'zlari o'zaro tanosublikni hosil qilgan.

G'unchang anfosi nasimi zavraqi jon qasdig'a
Yetkurur har dam adam daryosidin mavji fano.

Mazmuni: Labingdan chiqayotgan nafaslar nasimi jonimga qads qilib, yo'qlik daryosiga foniy mavjlarni yetkazyapti.

Istiora (arabchadan „qarzga olish“) — asarlarda so'zni o'z ma'nosidan boshqa bir ma'noda, ya'ni majoziy ma'noda qo'llash san'ati. Bu san'at so'z ma'nolari ko'chishining bir turi bo'lib, u narsa va hodisalar o'rtasidagi o'xshashlikka asoslanadi. Shu jihatdan istiora tashbih san'atiga yaqin turadi. U ko'pincha tashbihi kinoyaga, ya'ni mushabbihi tushirilgan tashbihga teng keladi.

Adabiyotshunoslikda istiora tashbihdan kuchli sanaladi. 2 Baytda esa “g'uncha” so'zi orqali lab ma'nosi ifodalangan. Bu esa istiora she'riy san'atini hosil qiladi.

Orzuyi vaslidin ranjur erur munglug' ko'ngul,
Qut uchun tazvir ila bemor bo'lg'ondek gado.

Mazmuni: Sening vasling umidida bechora ko'ngul kasal bo'ldi, go'yoki tilanchi qut (yemish) toppish maqsadida o'zini bemorga solgani kabi. Ushbu baytda Navoiy hayotiy manzaradan nazmiy ifoda yarata olgan. Baytda tamsil, tashbeh, sifatlash kabi she'riy san'atlar bor.

Nega yig'lab anbariy zulfin kesar hijron tuni,
O'lmagimni anglabon gar sham' tutmaydur azo?

Mazmuni: O'limimni ko'rib hijron tuni qora zulfini kesar ekan, sham qanday azo tutmasligi mumkin? Tajohuli orifona (arab. bilib turib bilmaslikka olish) — mumtoz she'riyatda o'xshatish usullaridan biri; shoir o'xshatish manbaini kuchaytirib, bo'rttirib ko'rsatish maqsadida o'sha manbaga (odatda yorga, mahbubaga) nisbatan bir yoki bir necha o'xshatish qo'llaydi, lekin go'yo o'zini nodon kishilarcha tutib, o'zini bilmaslikka solib, ushbu o'xshatishlarining to'g'ri-noto'g'riligi haqida boshqalardan so'raydi. Ushbu baytda ham shoir o'lim jarayonida barcha aza tutushini biladi, ammo bilmaslikka olib, qayta so'raydi. Tashxis (arab. — shaxslantirish) — jonlantirish badiiy san'atining bir turi; turli narsalar, hayvonlar, qushlar, o'simliklar va boshqalarga insoniy xususiyatlarni ko'chirish san'ati. Baytda tun, sham obrazlari garchi jonsiz bo'lsa-da, insonlarga xos harakatlarni bajarib, tashxis she'riy san'atini vujudga keltirgan.

Hazrat Navoiyning ona tilimizning bugungi kamolotiga qo'shgan hissasi haqida

Navoiy dunyodagi tillarning xilma-xilligini hayrat ila bayon etadi. "Yetti iqlimning har birida qancha-qancha mamlakat, har bir mamlakatda qancha shahru qishloq, har bir dashtda, har bir orol yoki sohillarda qancha-qancha qabilalar istiqomat qiladi. Har bir toifa o'z tili va lahjasida so'zlaydi".

Shundan so'ng muallif arab, fors, hind va turk tillarini eng qadimiy, asl tillardan ekanini ta'kidlab, har birining o'ziga xos xususiyatlarini ko'rsatib o'tadi. Boshqa tillarning ildizi shu uch tilga borib taqalishini aytadi.

Navoiy tilga olgan bu gipoteza bugungi antropologiya va irqshunoslik fanlari nuqtai nazariga ham qaysidir ma'noda mos keladi. Ilmiy nazariyaga ko'ra, dunyo aholisining 90 foizdan ortiqrog'ini yevropeoid, mongoloid va negroid irqi vakillari tashkil qiladi.

Navoiy e'tiborini bevosita turkiy va forsiy tillar muhokamasiga qaratadi. Garchi o'sha davrda forsiy til mavqey jihatdan ustun bo'lsada turkiy tilning imkoniyatlari ancha keng bo'lgan. Navoiy bunga juda ko'p misollar keltiradi. Jumladan, ulug' mutafakkir turkiy

tildagi yuzta fe'lni keltirib o'tadiki, ularni forsiyda ifodalash imkoni bo'lmagan. Bu fe'llarning aksariyati zamonaviy tilimizda keng ishlatiladi. Masalan: quruqshamoq, ixranmoq, aylanmoq, ovunmoq, qiynamoq, qo'zg'almoq, sovrulmoq, chayqalmoq, qizg'anmoq, siylanmoq, tanlamoq, qimirlamoq, sig'inmoq, yalinmoq, indamoq, sipqormoq, chidamoq, tuzmoq, qadamoq, bichmoq, ko'ndirmoq va hokazo. Forsiy tilda bu fe'llar ma'nosini ifodalash uchun bir qancha so'z yoki arabiy lafzlardan foydalanish talab etiladi.

Shuningdek, Navoiy birgina yig'lamoq fe'lining tilimizda bir qancha shakli (siqtamoq, yig'lamsinmoq, ingramoq, singarmoq, o'kirmoq) borligini aytib, ularning biriga she'riy misollar keltiradi. Shoir qovoq (ko'z va qosh orasi), chaqmoq (chaqin), ildirim (momoqaldiroq), meng (xol) singari so'zlarni ham forsiy muqobili yo'qligini aytadi. Shuningdek, turkiy tilda qarindoshlar nomi ham xilma-xil. Masalan, turkiy tildagi og'a va ini (aka-uka) forschada "birodar", egachi va singil (opa-singil) "hohar" deyiladi.

Navoiy tildagi bu tafovutlar haqida so'z yuritarkan, o'z tili qolib o'zga tilni afzal ko'ruvchi shoiru fozillarga qarata "turk tilining jomiiyati muncha daloil bila sobit bo'ldi, kerak erdikim bu xalq orasidin paydo bo'lg'on tab' ahli salohiyat va tab'larni o'z tillari turg'och, o'zga til bilan zohir qilmasa erdi va ishga buyurmasalar erdi" deya ularga dashnom bergan bo'ladi. U forsiy tilda ijod qilgan Abulqosim Firdavsiy, Xusrav Dehlaviy, Hofiz Sheroziy, Sa'diy Sheroziy singari ulug' shoirlar ijodidan bahramand bo'lgani, buyuk fors-tojik shoiri Abdurahmon Jomiy bilan yaqin munosabatda bo'lganini iftixor bilan qayd etadi.

Shoirning bu risolani bitishdan maqsadi bir tilni ikkinchisidan ustun qo'yish emasdi. Aksincha, fors va arab tillari soyasida qolib, hatto turkiy qavmga mansub shoiru hukmdorlar tomonidan ham yetarlicha e'zozlanmagan, kamsitilgan ona tilining qadru qimmatini yuksaltirmoq edi va bunga musharraf bo'ladi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Alisher Navoiy ijodi tahlili kishini hayratga solidi. Baytlarning jim-jimadorligi, badiiy chizgilari, badiiy san'atlar mahorat bilan qo'llangani kishini mushohadaga chorlaydi. Albatta, bu xususiyatlar Navoi shaxsining komilligiga ishora desak xato bo'lmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. <http://navoinatlib.uz8101> Navoiy, Alisher. Nazm ul-javohir. // Mukammal asarlar to'plami. 20 tomlik. – Toshkent: Fan nashriyoti, 1991.
2. Hojiahmedov A. "She'riy san'atlar va mumtoz qofiya" - Toshkent. "Sharq", 1998
3. Rahmonov V. "She'riy san'atlar" 1962 3 Rustamov A. "Qofiya nima?" (1976),
4. "Navoiyning badiiy mahorati" (1979).
5. Alisher Navoiy. "G'aroyib us-sig'ar"
6. Навоий шеърлятида ҳамд ғазалларнинг ўрни, "Тил ва адабиёт таълими" журнали. -Тошкент, 2003. 3-сон, 33-35-бетлар., Бекова Н.
- 7 "Девони Фони": исследования и издания, Преподавание языка и литературы, 2014, №3, стр. 32-35.

8. Бекова Н З. Традиция литературного наследия Навои в произведениях
  9. Махтумкули. Материалы международной научно-практической конференции, посвящённой 290-летию со дня рождения Махтумкули. 19 апреля 2014г. Бухара-2014.
- Бекова Н